

schrijven van hun bijdrage aan deze bundel hebben ze hun focus dus bewust moeten verleggen. Dat is sommige auteurs goed afgegaan. De bijdragen over ruimtelijke mobiliteit in twintigste-eeuws Amsterdam en die over etnisch uit eten in Amsterdam van 1920 tot heden (respectievelijk door Hans van Amersfoort en Cees Cortie, en Anneke van Otterloo) zijn daar de meest geslaagde voorbeelden van. Bij andere bijdragen komt het nogal geforceerd over, zoals in het stuk van Thijl Sunier over gebedshuizen en het gebruik van publieke ruimte in Amsterdam. Hier krijgt de lezer het gevoel dat de Amsterdamse voorbeelden in het betoog net zo goed ingeruild hadden kunnen worden door casussen uit andere Nederlandse steden.

Het Engelstalige boek is goed leesbaar en illustreert allerhande ontwikkelingen aan de hand van tabellen, grafieken en kaarten. Het kan goede diensten bewijzen als inleidende literatuur voor vakken op het gebied van stads- en immigratiegeschiedenis. Maar ook voor lezers die zich willen verdiepen in de zichtbare en niet-zichtbare naoorlogse migranteninvloeden op het Amsterdam zoals wij die vandaag de dag kennen. Wat veel minder goed uit de verf komt, is het historische perspectief in de verschillende hoofdstukken. De titel van de bundel mag dan verwijzen naar veranderingen in de twintigste eeuw, de meeste auteurs schrijven uitsluitend over naoorlogse ontwikkelingen – in het bijzonder vanaf de jaren zeventig tot heden. Er is in iedere bijdrage oog voor de ontstaansgeschiedenis, maar in geen enkel geval sprake van een afgerond proces. In zijn uitwerking is de bundel dan ook veel meer sociologisch dan historisch. Er wordt lang niet altijd een duidelijke periodisering aangebracht, en zelden een met heldere karakteristieken. De ontwikkeling van het leven en de activiteiten van bepaalde migrantengroepen in Amsterdam door de tijd zijn op zich de moeite waard, maar hadden aan diepgang kunnen winnen. Niettemin zijn vele bijdragen interessant om de positie en het gangbare beeld van migrantengroepen in de Nederlandse samenleving en in Amsterdam in het bijzonder beter te begrijpen.

*Miriam van de Kamp*  
*Universiteit Leiden*

Aspha Bijnaar (red.), *Kind aan de ketting. Opgroeien in slavernij toen en nu* (Amsterdam: KIT, 2010) 215 p. ISBN 978 94 6022 061 6.

De afgelopen decennia is er in de Nederlandse historiografie steeds meer aandacht gekomen voor ons donkere slavernijverleden. Dankzij publicaties van onder meer Alex van Stipriaan en Rose Mary Allen weten wij veel over levens- en arbeidsomstandigheden van slaven en het (dagelijks) leven in slavernij in Suriname en op de Antillen. Onder invloed van genderstudies kwam er ook aandacht voor vrouwelijke slaven, maar over kinderen in slavernij weten we nog weinig. Deze bundel bevat een aantal mooie studies over dit relatief onontgonnen onderwerp. Ondanks beperkte bronnen slaagt de bundel erin door creatief gebruik van archieven, eigentijdse literatuur, beeldmateriaal en interviews veel informatie boven water te halen over het wel en wee van deze kinderen, die belangrijk waren op plantages.

Het boek, mooi uitgegeven met prachtige gekleurde illustraties – foto's, prenten en schilderijen –, heeft een inleiding en twaalf artikelen. Het opsplitsen van deze twaalf bijdragen in vijf delen oogt wat gekunsteld: tweemaal bevat een 'deel' slechts één artikel. Na een korte inleiding door Aspha Bijnaar beschrijft Dienke Hondius

het lot van Afrikaanse kinderen in de slavenhandel. Hondius' goed geschreven bijdrage biedt interessante informatie, zowel over het kwantitatieve aandeel van kinderen in de trans-Atlantische slavenhandel als over het beeld dat veel Europeanen hadden van Afrikaanse kinderen. Deze ingrediënten vormen een opmaat voor een kritische beschouwing over vooroordelen over de Afrikaanse mens als 'kinderlijk', die waarschijnlijk tot op heden voortduren. Ondanks de relevantie van Hondius' politiek getinte conclusies, raakt de connectie met het thema van het boek, kinderen in *slavernij*, tegen het einde van haar artikel wel enigszins zoek.

De drie daaropvolgende artikelen over kinderen in Suriname stellen ook beeldvorming aan de orde, maar vertellen daarnaast veel over het dagelijks leven van slaven en hun kinderen. Bijnaar analyseert afbeeldingen met slavenkinderen erop en koppelt deze aan gegevens uit andere bronnen, zoals archieven en gedrukte bronnen. De platen zijn fascinerend en Bijnaar geeft rijke informatie, maar door de afzonderlijke afbeeldingen als uitgangspunt te nemen blijft het beeld wat gefragmenteerd. In dat opzicht is Van Stipriaans bijdrage verhelderend. Hij biedt een mooie combinatie van een algemener demografisch en sociaalhistorisch beeld van kinderen op Surinaamse plantages en een inkijkje in het dagelijks leven, op basis van enkele persoonlijke verhalen en 'genealogieën' van slavenfamilies. Als laatste artikel in dit deel vertelt Elise Verheij over opvoeding van Surinaamse slavenkinderen. Hoewel wederom een interessant artikel, speelt hier wel het nadeel dat de drie artikelen regelmatig overlappen qua thematiek. Dit geldt met name voor de bijdragen van Van Stipriaan en Verheij, die beiden gedetailleerd vertellen over ouderschap, kraamzorg, sterfte en ziektes, waardoor de lezer soms een *déjà-lu* gevoel krijgt.

De volgende vier artikelen, respectievelijk van Ronald Donk, Rose Mary Allen, Luc Alofs en Wim Rutgers, gaan over kinderen op de Antillen. Donk beschrijft het (godsdienst-)onderwijs aan slavenkinderen op Curaçao, en geeft een mooi beeld van (veranderingen in) opvattingen over slavenkinderen. Naast ras speelde ook klasse hierin een duidelijke rol. Allen verbeeldt het dagelijks leven van kinderen op Curaçao, waarbij zij niet alleen gebruik maakt van literaire en historische, maar ook van orale bronnen. Alofs geeft een demografische schets van Arubaanse slavernij en de plaats van kinderen hierin, en besteedt hierbij ook aandacht aan rechten van het kind. Ten slotte volgt Rutgers met een 'eerste verkenning' van kinderen in de Antilliaanse literatuur. Het artikel gaat overigens meer om jongvolwassenen en blijft (hoewel aardig om te lezen) wel wat fragmentarisch.

Het artikel van Jaimie McIntyre, over de aanwezigheid van jonge bedienden in de zeventiende-eeuwse schilderkunst, is een vreemde eend in de bijt, omdat slavernij in Nederland zelf destijds niet bestond. Bovendien komen wij weinig te weten over het leven van deze jongvolwassenen zelf, en gaat het meer om hun artistieke functie in genreportretten.

De bundel sluit af met drie contemporaine artikelen over kindsavernij in relatie tot kinderarbeid. Mercita Coronel stelt de rol van Afrikaanse kinderen in de cacao-industrie ter discussie, en bestrijdt documentairemaker Teun van der Keuken, die hun werk als 'slavernij' typeerde. Coronel stelt dat deze kinderarbeid niet gelijkstaat aan slavernij, omdat de kinderen vrijwillig werken, meestal voor hun ouders. Aangezien dit niet valt onder de ILO-normen van 'ergste vormen' van kinderarbeid, vindt zij de term slavernij ongegrond. Coronel stelt echter de 'vrijwilligheid' van werken in het familiebedrijf nergens ter discussie en bagatelliseert het grote percentage kinderen dat verwondingen krijgt tijdens het werken door te vermelden dat dit hen niet

regelmatig overkomt. Bovendien gebruikt zij vooral rapporten waarin kinderen door anderen geïnterviewd zijn, maar heeft zijzelf hun omstandigheden (of de vrijwilligheid van hun uitspraken) niet onderzocht. Dit is anders bij Birendra Raj Giri, die wel veldwerk heeft gedaan waarvan hij uitvoerig verslag doet in zijn artikel over haliya- en kamaiya-kinderen, die een soort contractarbeid verrichten in Nepal.

De enigen die een directe vergelijking maken tussen kinderarbeid nu en kindslavernij in het verleden zijn Kristoffel Lieten en Sarah de Vos. In tegenstelling tot Coronel concluderen zij wél dat veel kinderarbeid tegenwoordig moet worden bestempeld als slavernij. Al worden kinderen tegenwoordig misschien niet meer letterlijk aan de ketting gelegd, de vormen van kinderhandel en onvrijwillige arbeid die zij (ook voor hun ouders) verrichten, valt volgens hen wel degelijk onder de door ILO gedefinieerde ‘ergste vormen’. Zo wordt weer duidelijk dat definities altijd ruimte laten voor interpretatie. Vooronderstellingen en overtuigingen over wat arbeid is en wat slavernij, zijn doorslaggevend in het debat.

*Elise van Nederveen Meerkerk*  
*Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis Amsterdam*